

Szabó Kálmán Attila

Péchi Simon útja

az iskolamesterségtől a fejedelmi főkancellárságig
és vissza az iskolához

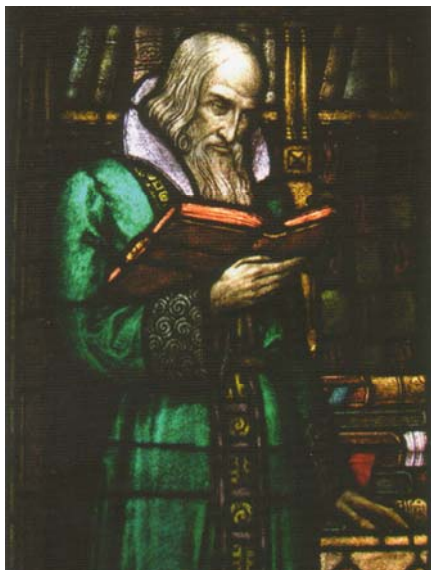
A Hargita megyei Székelyszenterzsébet iskolájának cégtábláján ez áll: PÉCHI SIMON ÁLTALÁNOS ISKOLA. A tájékozatlanokban felmerül a kérdés: vajon miért viseli ezt a mifelénk ritka nevet ez az intézmény? Az ő nevét látva-hallva az Erdély történetében valamelyest tájékozottaknak mindenkélt az erdélyi szombatosság jut az eszébe, esetleg az is, hogy bizalmi embere volt Bethlen Gábornak.

A Pedagógiai Lexikonban hiába keressük a nevét, a magyar neveléstörténet említést sem tesz róla, hiszen pedagógiai tárgyú művet nem hagyott az utókorra. Mégis úgy vélem, indokolt, hogy folyóiratunk is megemlékezzen róla, egyrészt Bethlen Gábor fejedelemmé választása 400. évfordulójának apropóján, másrészt, életpályájának két szakaszában pedagógusi munkát is végzett: ő volt a falu iskolájának a rektora (iskolamestere). Ezért vette fel 1992-ben az ő nevét az iskola. Az pedig példátlan a magyar neveléstörténetben, hogy egy egykori fejedelmi főkancellár falusi tanítóként fejezze be pályafutását. Így hát ez irányú tevékenysége akár kuriózumként is felfogható. A pedagógiai tevékenységével kapcsolatban azonban a kedves Olvasó ne várjon elméleti fejtegetéseket, mert sajnos, azon kívül, hogy iskolamester volt, egyetlen forrásmunka sem tartalmaz ilyen jellegű figyelemre méltó információkat.

Ahhoz, hogy megértsük, hogy „a nagy fejedelem” főkancellárja hogyan került kapcsolatba az iskolai munkával, elengedhetetlen, hogy – legalább nagy vonalakban – ismerjük életpályáját.

Péchi Simon annyira kalandos, fordulatokban gazdag életet élt, hogy a kutatás egész sor kérdésre ma sem tud biztos választ adni, csak feltételezésekre kényszerül.

Születési évét sem tudjuk pontosan (1565–1570 k.). Orbán Balázs szerint 1608-ban, mikor feleségül vette a még csak 15 éves Kornis Juditot, ő 40 éves volt. Ez viszont azt jelenti/jelentené, hogy 1568-ban született. Születési helyéről és családi származásáról hasonlóképpen nem egységes a

kutatók véleménye. Egyesek pécsi származású, pesti varga fiának tartják, közöttük Kemény János is, aki erről nem kis iróniával így ír: „csak egy szücs legény volt, s paraszt emberből nem ment volna nagyra.” Mások szerint viszont előkelőbb, egy pécsújfalui grófi vagy nemesi család leszármazottja.

A tanulmányait illetően a legelfogadottabb nézet, hogy a kolozsvári Unitárius Gimnáziumnak volt a diákja. (De Orbán Balázs szerint a szenterzsébeti algimnáziumnak volt a tanulója. Véleményünk szerint azonban nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy – bármilyen családból származott is – szülei ily távoli, eldugott faluba adták iskolába).

Hogyan és mikor kerülhetett Szenterzsébetre ?

Erről is csak találgatások, feltételezések vannak. A leglogikusabb, legvalószínűbb válasznak a következőt véljük.

Ebben az időben itt élt egy Eössi András nevű rendkívül gazdag – 70 falu ura! – székely nemes, aki miután felesége korán elhalálozott, három kiskorú fia mellé házi nevelőt keresett. Mivel jó kapcsolatokat ápolt a kolozsvári unitáriusokkal, bizonyára a híres gimnázium végzős nagydiákjai közül kívánt erre alkalmast találni, és a jó tanuló Péchit ajánlották, aki a számára kedvező és megtisztelő felkérést el is fogadta. Így lett a szenterzsébeti főúr fiának házi nevelője, és egyben a **falu iskolájának rektora (iskolamestere)**. A pontos évről ismét nincs adatunk, de a nagygimnáziumot nagyon valószínű, hogy már elvégezte (hiszen Eössi házi nevelőnek nem fogadott volna még tanulmányait be nem fejezett ifjút), tehát Péchi 15–17 éves lehetett, ami azt jelenti, hogy az 1580-as évek közepe táján. (A 16. században a kisgimnáziumot magába foglaló nagygimnáziumot normális esetben 15–17 éves koruk körül végezték el a diákok.) Eössi gyermekei azonban sorban elhaláloztak, következésképpen házi nevelőre nem volt szüksége. Arra viszont ismét nem tudunk választ adni – és találgatni fölöslegesnek tartjuk –, hogy mindez hány év alatt történt, tehát Péchi hány évig volt az Eössi-fiúk házi nevelője, és arra sem, hogy neveltjei halála után folytatta-e iskolamesteri munkáját.

Ami azonban biztos: Eössi úgy megszerette a fiatalembert, hogy látva tehetségét – természetesen saját költségén – peregrinációra küldte. Abban a kérdésben, hogy Péchi Simon hány évig járta a világot, ismét nagy a bizonytalanság. Orbán Balázs szerint 18 évig, ha azonban utána számolunk, 10–12 évnél nem lehetett több. Ez alatt több-kevesebb ideig tartózkodott Bukarestben, Konstantinápolyban, Karthágóban, Rómában, Nápolyban, Spanyolországban, Franciaországban, Portugáliában.

Hosszú útjai során leleményessége, alkalmazkodóképessége, jó modora folytán magas körökben is megfordult, ahol megtanulta az etikettet, és közben kitűnő nyelvérzékének köszönhetően több mint 10 (sőt Orbán Balázs szerint

18!) nyelvet sajátított el, köztük a hébert, a görögöt, az arabot, a törököt, az olaszt, a spanyolt, a franciát, lengyelt, németet, románt (a latint természetesen már iskolai évei alatt megtanulta).

Az első biztosnak látszó adat róla az, hogy 1598-ban (vagy 99-ben) már Erdélyben, sőt a fejedelem udvarában volt, Báthori Zsigmondot elkísérte lengyelországi útján, és ugyanebben az évben a beteg, ágyhoz kötött Eössi fiává fogadta, fejedelmi koncesszióval ráhagyományozva teljes vagyonát is. (De erről az időpontról is vannak más vélemények.) Az azonban vitathatatlan, hogy az egykori „szűcs legény” szép kis vagyont örökölt! Érdekességként említjük meg, hogy Kovács András szerint Báthori Zsigmond már a családi névváltoztatást is engedélyezte Eössire (Eössi Simon), Péchi azonban nem kívánt élni a lehetőséggel.

Az Erdélybe való visszatérése után (1598?, 1599?) kezdődött gyorsan felfelé ívelő, gazdag politikai pályájából csupán a legfontosabb eseményekre tartjuk célszerűnek röviden kitérni. Négy fejedelemnek volt bizalmi embere (titoknok, tanácsos, kancellár, főkancellár): Báthori Zsigmond, Báthori Gábor, Bocskai István, Bethlen Gábor. „Bethlen Gábor idejében Péchi Simon kancellárius a fejedelem birodalmában a legnagyobb ember volt.” – írja róla Kemény János a 296. levelében. Több fontos, magas szintű tárgyaláson a fejedelem teljhatalmú megbízottjaként vett részt. Például 1610-ben Bethlen Gábor megbízásából II. Mátyás német-római császár és magyar király 1621-ben, a nikolsburgi béketárgyaláson Bethlen Gábor nevében tárgyal II. Ferdinánd német-római császár és magyar király megbízottjaival. Politikai pályája az utóbbi tárgyalás befejezése után tört derékba. A fejedelem nem volt megelégedve a tárgyalás eredményével, Péchit árulással, sőt a fejedelmi trónra töréssel vádolva elfogatta, birtokainak jelentős részét – a szenterzsébeti kivételével – lefoglaltatta, ezek után a volt főkancellár 1621 májusától 1624 novemberéig Szamosújvárott, Kolozsvárott és Kővárban raboskodott, ahonnan erdélyi főurak által felajánlott 100 ezer forint jótállás és saját kötelezvénye fejében –, melynek értelmében Szenterzsébetet soha el nem hagyja és közügyekkel többé nem foglalkozik – szabadult ki. Így kezdődött Péchi Simon szenterzsébeti száműzetése. (Van olyan vélemény is, mely szerint szombatos hite miatt lett kegyvesztett Bethlennél, de ennek kevés a valószínűsége, mert szombatosága már korábban ismert volt a fejedelem előtt.)

Péchi, aki az előző két évtizedben élénken részt vett a közügyekben, sőt országos jelentőségű eseményeknek volt aktív szereplője, a szenterzsébeti száműzetést nyilvánvaló, hogy kudarcként élte meg és lelkileg nagyon megviselte. Mégis életének ezt a 14 évig tartó időszakát viszonylag nyugodtnak tekinthetjük. Gazdálkodott birtokán, miközben – már másodszor – a falu iskolamestere

volt; a szombatosok fő képviselője és vezetőjeként elmélyülten munkálkodott az Eössi által alapított szombatos szekta dogmáin: magyarra fordította héberből a Talmud (a zsidó hagyományok, hitviták, bibliamagyarázatok hivatalos könyve héber nyelven) egyik részét, az Ószövetséget, a zsolnárkönyvet rabinikus magyarázatokkal együtt, egyházi beszédek, versek, értekezéseket írt. Méltán tekintik őt a szombatos liturgikus irodalom megeremtőjének. Ezzel az élénk szellemi és gyakorlati tevékenységgel mintegy ellensúlyozni kívánta kudarcélményét, és a rákényszerített elszigeteltséget.

1638-ban újabb fordulat állt be életében, ugyanis I. Rákóczi György fejedelem heves hajszát indított a szombatosok – és a radikális unitáriusok – ellen, melynek fő célpontja természetesen a vezetőjük, Péchi Simon volt. Tény, hogy örökbefogadója és ő is érvényesíteni próbálta birtokán a „cuius regio, eius religio” („akié a birtok, azé a vallás”) elvét, főleg a birtok központjában és a hozzá közeli falvakban: Kissolyos, Nagysolyos, Gagy, Rava, Bözöd, Bözödújfalú, Küsmőd, Kőröspatak, Erdőszentgyörgy. Ezt Kemény János fejedelem is megerősíti a már említett levelében: „(...)religiójában a judaizmust követte és Erdélyben igen sokat korrupált volt, kiváltképpen Udvarhelyszéken.” Ez a néha erőszakoskodástól sem mentes törekvése Péchinek természetesen ellenállásba ütközött, és ellenszenvet váltott ki iránta a más valláson levők körében, amint azt a kihallgatott tanúk vallomásairól felvett jegyzőkönyvek is igazolják.

A fejedelem a „zsidózók” kivizsgálására (kik nem dolgoznak szombaton?, mit esznek, mit nem?, káromkodnak-e Krisztus ellen?, tartanak-e zsidó ceremóniákat? stb.) esküdteket küldött ki e falvakba, akik a tanúk vallomásait jegyzőkönyvbe foglalták. Szenterzsébeten 1638. július 7-én a megkérdezett 33 tanú Péchi szombatosságát erősítette meg. Az egyik jegyzőkönyvben a szektai tevékenysége kapcsán az iskolaira is történik utalás: „(...)Azelőtt tartottak más religión való papot is a faluban, de a mostani csak szombatos, és Péchi uram akarata ellen más papot nem hozhatnak. (...) Iskolamestereket felváltva tartottak unitárust és szombatost, a mostani csak szombatos.” (Íme, a „cuius regio, eius religio” elvének alkalmazása!) A vizsgálat célja szempontjából súlyos szavak! Meg is lett az eredménye: az 1638-ban Désen lefolyt perben mint „zsidózót” öt leányával együtt elítélték. Fejvesztését jószágvesztéssel váltotta meg. 1639-ben szabadult ki börtönéből, miután áttért a református hitre. Érdekesként említjük meg, hogy legkisebbik lányát, Margitot – aki kisdéd korában elveszítette édesanyját – maga a fejedelem adta férjhez 1639. március 23-án gróf Gyulai Istvánhoz, Udvarhelyszék fő királybírájához. A többi négy lánya is Lorántffy Zsuzsanna és Brandenburgi Katalin gondoskodása folytán tekintélyes történelmi személyiséghez ment férjhez.

Az iskolamester Péchi Simon

Mint annyi más kérdésben, ebben is sok a bizonytalanság. Tulajdonképpen csak azt tudjuk – több-kevesebb biztonsággal – kikövetkeztetni, hogy életének mely szakaszaiban volt (lehetett) itt iskolamester. Az biztosra vehető, hogy közvetlen Szentterzsébetre kerülését követően, az 1580-as évek közepe táján az Eössinél való házi nevelősködése idején ezt a tisztséget is betöltötte. A peregrinációról való visszatérésétől (1598?, 1599?) 1621-ig (Bethlen Gábornál való kegyvesztés) a fejedelmi udvar szolgálatában állt, amelyet közel négy évig tartó fogság követett (1621–1624); a dési pernek ő volt a fővádlottja, majd egy évig (1639) I. Rákóczi György fogva tartotta. Tehát életének ezen szakaszaiban iskolamester nem lehetett. Nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy a második fogságából való szabadulása után a lelkileg megtört, idős – a 70. évén túl járó – Péchi iskolamesteri munkát vállalt (1642-ben meghalt.)

A fentiekből arra következtethetünk, hogy körülbelül 16–18 évig szolgálta a szenterzsébeti iskolát.

Milyen iskolatípusban, mit, milyen szellemben és kiket tanított?

Ezek is olyan kérdések, amelyekre egyetlen forrásmunkában sem találni választ. Bizonyára meglepő a „milyen iskolatípusban?”, hiszen faluról lévén szó, magától értetődőnek tűnik, hogy kisiskolában (a mai eleminek felelt meg). Csakhogy több kutató – köztük Orbán Balázs, Benkó Elek – megerősíti, hogy a 16. században Balácsi István, Udvarhelyszék főtisztje Szentterzsébeten algimnáziumot alapított. (Sőt Orbán Balázs szerint Péchi „e jeles unitárius algimnáziumban kezdte tanulmányait; onnan ment külföldi egyetemekre.”) Tehát ezek szerint Szentterzsébeten abban az időben egy kétszintű iskola működött: egy elemi ismereteket nyújtó kisiskola, és az arra épülő kisgimnázium. (Az előbbi állításában – miszerint innen ment külföldi egyetemekre – kétségtelenül téved a legnagyobb székely, egyrészt: mert az algimnázium nem nyújtott olyan felkészítést a diákoknak, amely alapján külföldi egyetemen folytathatták volna tanulmányaikat; másrészt: mert a gyakori helyváltoztatása miatt ez lehetetlen lett volna; és e mellett szól az is, hogy Orbán Balázson kívül egyetlen kutató sem tesz említést Péchi egyetemi tanulmányairól.)

A kisgimnázium – nagygimnázium – főgimnázium lényegének jobb megértése céljából szükségesnek tartunk egy rövid kitérőt (magyarázatot), ugyanis egyes források (Orbán Balázs, Benkó Elek) a szenterzsébetit algimnáziumként emlegetik, ám ez a megnevezés csak 1859 után honosodott meg a magyar pedagógiai szaknyelvben. Az abban az évben, Bécsben kiadott –

és Magyarországra is kiterjesztett – *Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezetének tervezete* – németül röviden: *Organizations Entwurf* – című dokumentum vezette be.

Ez a szóhasználat zavart kelthet az olvasóban a tekintetben, hogy a két megnevezés ugyanazt a fogalmat (iskolatípust) jelöli-e, és a szenterzsébeti iskola milyen iskolatípusba sorolható, ha Péchi Simon (Orbán Balázs szerint) annak elvégzése után külföldi egyetemeken folytathatta tanulmányait.

Péchi korára vonatkoztatva Mészáros István *Magyar iskolatípusok 996–1990* című könyvében a kisgimnáziumról és a nagygimnáziumról a következőket találjuk: „A gimnázium 17–18. századi tanrendje (a római katolikusoknál – Sz. K. A.) a 15–16. századi hagyományokat követte. A háromosztályos kisgimnázium a latin nyelvtant oktatta a bevezető fejezetek, a szótan és mondattan szerint csoportosítva az osztályokat. A nagygimnázium magába foglalta a kisgimnáziumot, s azt retorikai és poétikai osztályokkal teljesítette ki.

Az 1777-i *Ratio Educationis* a háromosztályos kisgimnáziumot, valamint az azt is magába foglaló nagygimnáziumot rögzítette. A kisgimnázium első osztályába 10 éves tanulók léphettek be, akik – szerencsés esetben – 15 éves korukban végezték el a nagygimnáziumot.” (40. old.)

A protestánsoknál kissé más volt a szervezeti felépítés. Egyetlen intézmény (kollégium – Sz. K. A.) keretében oktatták annak három tagozatát: a kezdő kisdiaákokat, a középszintű gimnáziumi anyagot tanulókat, valamint az akadémiai tagozat teológusait. A nagy kollégiumoknak (anyaiskola) a vonzáskörükben voltak partikuláris iskoláik, pl. Debrecennek, Sárospataknak.

Az unitárius gimnáziumok, a János Zsigmond vezetésével 1568-ban tartott tordai országgyűlésen – a világon először – kimondott vallásszabadság után kezdtek megalakulni. A fejedelem – aki maga is áttért az unitárius hitre – támogatásával alakult meg még ugyanabban az évben a kolozsvári Unitárius Kollégium, amelynek szintén voltak partikulái. A szenterzsébeti algimnázium is bizonyára e tájt alakult és ennek volt a partikulája, akárcsak a dési, a hídvégi, a sepsiszentgyörgyi, a torockói. Érdekességként említjük meg, hogy az 1793-ban alapított székelykeresztúri gimnázium csak az 1915–1916-os tanévtől kapta meg a főgimnáziumi rangot és szervezhetett érettségi vizsgát, addig algimnáziumi fokozatú volt.

Az unitárius iskolák szervezete és tanulmányi rendje hasonló volt a többi protestánsokéhoz. Fő célja a papok és iskolamesterek képzése volt. Bennük is az oktatás 1841-ig latin nyelven folyt, amikor is a korondi zsinat elfogadta a Brassai Sámuel által kidolgozott tantervet, s ennek alapján magyar lett az oktatás nyelve. Mivel „akadémiai” szintű képzést nem adhattak, rendszeresen küldték végzett

növendékeiket külföldi egyetemekre. 1860-tól ebben jelentős segítséget jelentett az angol unitáriusoktól kapott támogatás.

A fentiekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a „kisgimnázium”, „algimnázium”, „nagygimnázium”, „főgimnázium” megnevezés –, ha az évszázadok folyamán mentek végbe bennük kisebb-nagyobb változások és felekezetenként is volt köztük különbség – ugyanazt a fogalmat takarja, ugyanaz az iskolatípus.

E kis kitérő után kanyarodjunk vissza Szenterszébetre.

Amint korábban már említettük, a faluban ekkor két iskola működött: egy kisiskola és egy algimnázium. Péchi bármelyikben taníthatott, már első iskolamestersége idején is, hiszen erre a nagygimnáziumban megfelelő felkészítést kapott.

Mielőtt azonban erre megkísérelnénk határozott választ adni, idézzük Sebestyén Gyulát az akkori állapotokról: „Azelőtt is voltak népiskolák és néptanítók, de amazok fenntartói ezeknek képzésére ügyet nem vetettek. Onnan vették a tanítót, ahonnan kapták, s nem voltak valami nagy követeléseik velük szemben. Ha annyit tudott, amennyinek tanítására vállalkozott, már megütötte a mértéket; hogy a tanítás módjában jártas volt-e, nem igen kutatták. Ha jártas volt, az az ő szerencséje és haszna, ha nem, megszerezhetette a jártasságot növendékeinek kárával. Szóval, az élet szolgáltatta – ha nem is képezte – a tanítót, akinek nem volt más iskolája, mint a gyakorlatban szerzett tapasztalat, s akit inkább a balsors, mint a hivatástudat szorított a pályára.” (65. o., kiemelés tőlem – Sz. K. A.)

Ha ehhez viszonyítjuk Péchi Simont, a bizonyos közös vonások mellett nagy különbségeket találunk. A legfontosabb rendkívül nagy általános műveltsége, széles látóköre és tökéletes latin nyelvismerete. Ezért az általa tanított anyagot abszolút biztonsággal uralta. Az első iskolamestersége idején feltételezhetjük, hogy a kisiskolának volt tanítója. A második rektorsága alatt (1624–1638) kevés a valószínűsége annak, hogy betűvetésre és számolásra tanította a kisiskolásokat, hanem az algimnáziumnak lehetett a rektora. Tanórái érdekesek lehettek, hiszen az előírt száraz tananyag közé belefűzhetett peregrinációja és kancellársága alatti élményeiből: más népek élete, az általa megcsodált tájak, kultúrák stb. Az igaz, hogy pedagógiai képzettséggel nem rendelkezett, de kancellársága idején a különböző küldöttségekkel való tárgyalások során elsajátította, hogy hogyan kell érvelni, más személyeket meggyőzni, ami nagyban segítette a tanításban is.

Egyedül az „akit inkább a balsors, mint a hivatástudat szorított a pályára” illik rá a második iskolamestersége idejére. Mert ahhoz nem férhet kétség, hogy a politikai-közéleti szereplésben bekövetkezett törést és az ebből következő

száműzetést, amint már említettük, kudarcélményként élte meg. Az anyagi körülményei nem kényszerítették arra, hogy tanítói munkát vállaljon, hiszen a már többször idézett Kemény János-lel tanúsága szerint szenterzsébeti elég nagy birtokát meghagyták, amiből családjának megfelelő életkörülményeket biztosított. Véleményünk szerint tehát a tanítást – ha nem is hivatástudatból – az értelemi munka iránti belső indíték hatására vállalta újból, no meg bizonyára a szombatos eszmék tanulók körében való terjesztésének a szándéka is közrejátszott benne. Az utóbbi feltételezéseknél maradván, az első rektorsága idején aligha volt ilyen törekvése, hiszen Eössi Andrástól csak akkor kezdett megismerkedni a szombatos tanokkal. A száműzetése idején viszont, amikor a szekta vezetőjeként elmélyült annak dogmarendszerében, a már említett tanúk vallo-mása szerint az iskolába is igyekezett bevinni a szombatos szellemet.

Benkő Elek könyvében ez olvasható: „Az erdélyi református státusz 1631-ben jelentette I. Rákóczi Györgynek: az Sábbátária Sektának (szombatos szekta – Sz. K. A.) újabban való propagáltatását, melynek praecipuus promotora és fautora Simon Pécsi uram (...) scholát fundált Szenterzsébeten maga lakóhelyében, sok iffjakat taníttat.” (Kiemelés tőlem, Sz. K. A)

Bözödi Györgynek viszont más a véleménye. „Nem tudjuk ugyan, hogy Péchi iskolájába kik jártak, tanulói milyen társadalmi osztályból vagy rétegből kerültek ki, de az ellene bekért tanúvallomásokból kitűnik, hogy a deákok tanításában nem tett nagy válogatást, hanem azt, ki jött, akármi valláson való volt, egyaránt tanította. És nem csak maga tanított, hanem iskolamestereket is tartott, akiknek megválogatásában szintén nem vezette elfogultság, mert a tudást nézte elsősorban, és nem szombatos mestert is alkalmazott, mikor jót kapott.” (204. p.)

Fölmerülhet a kérdés, hogy vajon honnan toborzódtak az algimnázium diákjai, mert nehezen elképzelhető, hogy egy ilyen kis falu, amelyben a lófő székeltek, darabontok és szabadszékeltek mellett jelentős számú jobbágy és cseléd élt, egymagában fenn tudott tartani algimnáziumot. Tehát valószínű, hogy a diákság a falun kívül, a környező falvakból is toborzódott.

Személyiségét és munkásságát csak a 19. század végén fedezte fel a magyar kultúrtörténeti kutatás, amelynek eredményeként több művét kiadták és életpályájáról egész sor tanulmány jelent meg. Írásai az ő korában kéziratban terjedtek, csak sajnálni tudjuk, hogy pedagógiai munkát nem hagyott az utókorra. Alakját Kemény Zsigmond *Rajongók* című regényében és Páskándi Géza *A széktől elfutott lovak* című drámájában örökítette meg.

Összegezve Péchi Simon életpályáját és személyiségét, Orbán Balázst idézük: „(...) más viszonyok és körülmények közt s más irányeszmék körében korának legnagyobb emberévé nőhetne volna ki magát.”

Bibliográfia

- Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*. Varia Archeologica Hungarica, Budapest, 1992.
- Bözödi György: *Földre írt történelem*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998.
- Dán Róbert: *Péchi Simon világképének elemei és forrásai*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1973.
- Kemény János: *Önéletírás*. Szépirodalmi Kiadó, 1986.
- Kovács András: *Vallomások a székely szombatosok perében*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.
- Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 1999.
- Orbán Balázs: *A székelyföld leírása 3*. Európa Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- Székely Oklevéltár*. Új sorozat, 2., 4., 5., 6. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1999.